گلبانگ سربلندی

مبانی و بررسی آواز ایرانی

بهمن کاظمی

به اهتمام: وهرز پور احمد و مهدی فراهانی

هنرستان فرهنگ و هنر

بتهوون
مرکز موسیقی بتهوون شیراز

بتهوون
مرکز موسیقی بتهوون شیراز

سرشناسه	: کاظمی، بهمن
عنوان و نام پدیدآور	: گلبانگ سربلندی: بررسی و تحلیل آواز ایرانی/ بهمن کاظمی: به‌اهتمام وهرز پوراحمد، مهدی فراهانی
مشخصات نشر	: تهران: مؤسسهٔ تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری	: ۳۴۰ص، مصور رنگی
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۲۳۲-۱۰۰-۱
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیپا.
موضوع	: آواز ایرانی—تاریخ و نقد
شناسه افزوده	: پوراحمد، وهرز
شناسه افزوده	: فراهانی، مهدی
شناسه افزوده	: فرهنگستان هنر جمهوری اسلامی ایران. مؤسسهٔ تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن».
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۸۹ ۱۷ک۹الف/ ML۱۴۵۱
رده‌بندی دیویی	: ۷۸۹/۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۲۳۶۵۰۵

مؤسسهٔ تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»

گلبانگ سربلندی

پژوهش و تألیف: بهمن کاظمی

طراح جلد: مهدی فراهانی

خوشنویسی روی جلد: صداقت جباری

صفحه‌آرایی: مریم مرادیان

ناظر چاپ: افشین شیروانی

چاپ اول: زمستان ۱۳۸۹

شمارگان: ۱۵۰۰نسخه

لیتوگرافی: فرآیند گویا

چاپ: شرکت چاپ و نشر شادرنگ

شابک: ۱-۱۰۰-۲۳۲-۹۶۴-۹۷۸ ISBN: 978-964-232-100-1

کلیهٔ حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

مؤسسه : تهران ـ انتهای خیابان فلسطین جنوبی ـ خیابان لقمان ادهم ـ بن بست بوذرجمهر ـ شماره ۲۴ ـ مؤسسهٔ تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن». تلفن: ۴ـ۶۶۴۶۸۶۹۲ ـ دورنگار: ۶۶۹۵۱۶۶۲ ـ صندوق پستی : ۱۳۷۷ ـ ۱۳۱۴۵

پست الکترونیک : art.publishing@yahoo.com

فروشگاه مرکزی: خیابان ولی‌عصر ـ نرسیده به چهارراه طالقانی ـ شماره ۱۵۵۰ ـ ساختمان مرکزی فرهنگستان هنر. تلفن: ۶۶۴۹۰۹۹۰

فروشگاه شمارهٔ ۲: خیابان ولی‌عصر ـ ضلع جنوب غربی پارک ساعی ـ شمارهٔ ۱۱۰۱ ـ فرهنگستان هنر ـ مرکز هنرپژوهی نقش جهان. تلفن: ۱۴ـ۸۸۵۵۳۹۱۲ ـ دورنگار: ۸۸۵۵۳۹۱۵ ـ صندوق پستی: ۱۵۱۱۹۱۳۴۱۱

فروشگاه اینترنتی: www.matnpublishers.ir

مرکز موسیقی بتهوون شیراز

فهرست

درآمد ۱
مقدمه ۷
پیش‌گفتار ۹
بخش اول: شرح مبانی نظری و مفاهیم پژوهش ۱۷
آواز ۱۷
اجزای آواز ۱۸
الف) ملودی ۱۹
ب) کلام ۱۹
ج) تحریر ۲۱
برخی از تکنیک‌های تلفیق شعر با موسیقی آوازی ۳۶
مرکب‌خوانی ۴۰
تکنیک‌هایی دربیان شعر و حق ادای کلام ۴۱
منابع موسیقی آوازی ایران ۴۲
قدر و منزلت موسیقی‌دانان در عصر قاجار ۴۶
مکتب و مکتب آوازی ۴۸
تاریخچهٔ شکل‌گیری مکتب آوازی اصفهان ۴۹
ویژگی‌های مکتب آوازی اصفهان ۵۱
مکتب آوازی تبریز ۵۷
مقام‌های موسیقی آذری ۶۲

مرکز موسیقی بتهوون شیراز

بخش دوم: ضبط آثار صوتی سدهٔ گذشته ۶۷

تهران ۱۲۸۴ ..... ۷۳
پاریس ۱۲۸۶ ..... ۹۷
لندن ۱۲۸۸ ..... ۱۰۷
تهران ۱۲۹۱ ..... ۱۳۱
تفلیس ۱۲۹۳ ..... ۱۴۱

بخش سوم: دور دوم ضبط صفحه و هنرمندان گمنام ۱۶۵

سلیمان‌خان امیرقاسمی (۱۲۶۳ – ۱۳۵۵ه. ش) ۱۶۵
حسینعلی‌خان نکیسای تفرشی (۱۲۴۷ – ۱۳۵۲ ه. ش) ۱۷۱
ابوالحسن اقبال آذر ۱۷۶
جناب دماوندی ۱۸۵
سیدعلی اصغر کردستانی (۱۳۱۵-۱۲۶۰ ه. ش) ۱۸۷
سید عبدالرحیم اصفهانی ۱۹۰
سید صادق شهاب ۱۹۲
عبدالحسین صدر اصفهانی (صدرالمحدثین) ۱۹۳
میرزا حسین خضوعی (ساعت‌ساز) ۱۹۴
میرزا علی قاری ۱۹۴
ردیف‌های آوازی مکتب اصفهان به روایت عباس کاظمی ۱۹۶
میرزا علی‌محمد قاضی‌عسگر ۲۰۱
ملا حسین یزدی (حسین موسیقی) ۲۰۱
عیسی‌خان آقاباشی ۲۰۲

سخن پایانی ۲۰۳

ضمائم ۲۰۹

نمایه ۲۴۵

منابع و مآخذ ۲۴۹

تصاویر ۲۵۱

مرکز موسیقی بتهوون شیراز

۲- تحریرهایی که خود جملهٔ کاملی تشکیل نمی‌دهند و برای تزیین به‌کار می‌روند.

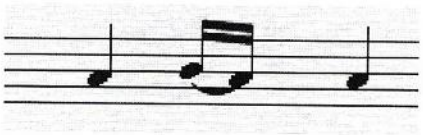

نمونه‌هایی از تحریر که توسط «لطفی» و احتمالاً هم‌سو با عقاید نورعلی برومند (استادش) مطرح شده‌اند عبارت‌اند از:

۱- تحریر چکشی، منسوب به علیخان نایب‌السلطنه

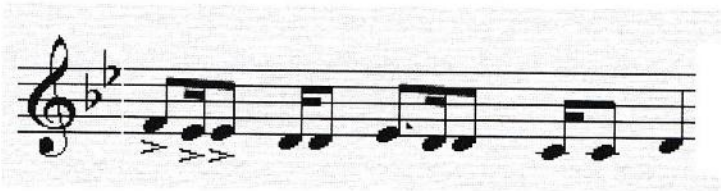

۲- تحریر مقطع منسوب به عارف قزوینی
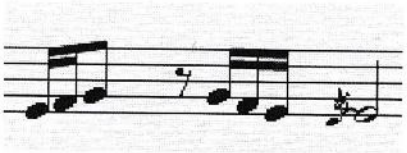
۳- تحریر زیرو رو منسوب به سیدحسین طاهرزاده
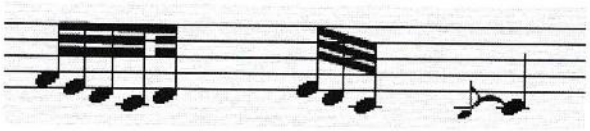
٤- تحریر غنه (تحریری که از بینی خارج می‌شود) منسوب به عارف، امیرقاسمی و اقبال‌آذر.

۵- تحریر بلبلی منسوب به سیداحمدخان، ظلی و اقبال آذر.

٦- تحریر دو تا یکی (معلوم نیست) [در نوشتار فوق چنین آمده است].

مرکز موسیقی بتهوون شیراز

۷- خرده تحریر به‌صورت نت‌های زینت (کاظمی، ۱۳۷۵، ۳۱)

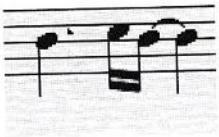

بررسی تحریرها بر اساس شماره آنها در ساختارملودی گوشه‌ها از دیگر تلاش‌های نگارنده در معرفی انواع تحریرها بود، لیکن مژگان شجریان (کارشناس موسیقی) در نوشتاری با عنوان «بررسی شیوه‌های آوازخوانندگان صد و پنجاه سالهٔ اخیر» (پایان‌نامهٔ دانشگاهی)، به نقل از محمدرضا شجریان (خواننده شهیر موسیقی ایرانی و ردیف‌دان) تقسیم‌بندی ارزنده‌ای را براساس توجه به‌تکرار و بافت موتیف‌های تحریر (موتیف، کوچک‌ترین بافت اصلی یک جملهٔ تحریری‌تعریف شده است) ارائه نموده بود که کامل‌تر از آنچه بود که نگارنده پیش از این نگاشته بود، از این‌رو، این مطلب با ذکر منبع مورد نظر در این جا ذکر می‌شود.

انواع تحریرها: تحریرهای تکی، دوتایی، سه‌تایی، چهارتایی، پنج‌تایی، شش‌تایی،هفت‌تایی و هشت‌تایی.

مشخصات تحریرها: در این منبع به این نمونه‌ها اشاره شده است: تحریرهای بلبلی،لنگ (مقطع)، ساکن، زیر و رو، یک در میان، دو تا یکی، چکشی، فراز و نشیب یا رفت وبرگشت، فرازین یا بالارونده، فرودین یا پایین‌رونده (نشیب)، فواره‌ای، مسلسل، پرشی،گسسته و پیوسته، دو به دو، یک به سه، طاق و جفت، سه به دو، سه تا یکی، یک دو یک،یک دو به دو، مخفی و بده بستان.

بافت تحریری: در اینجا، برخی از مشخصات تحریری بافت‌های چندتحریر، بررسی‌می‌شود. لازم به تذکر است که برای راحت‌تر بیان کردن برخی از مشخصات تحریری،نت‌ها از پایین به بالا، با اعداد یک، دو، سه، چهار شماره‌گذاری شده‌اند.

تحریرهای تکی:

۱- تحریرهای تکی بالارونده: که در آن، نت‌ها به‌صورت متوالی، یکی یکی، بالا می‌روند و گاه از اکتاوی به اکتاو دیگر می‌روند.

مرکز موسیقی بتهوون شیراز

مرکب‌خوانی:

از رابطه‌ای که میان دانگ‌های گوشه‌ها یا نت‌های ایست آنها وجود دارد می‌توان ترکیب متنوعی از آواز را اجرا کرد که مرکب‌خوانی نامیده می‌شود.در این روش خواننده از یک دستگاه شروع می‌کند که به آن دستگاه پایه می‌گویند. از طریق برخی گوشه‌های بادانگ مشترک به دستگاه‌های دیگر می‌رود ودر آخر به دستگاه پایه بازمی‌گردد. ورود از دستگاهی یا آوازی به دستگاه یا آواز دیگر از طریق دانگ مشترک می‌تواند از طریق نت ایست یا شاهد دستگاه دیگر انجام شود. برای نمونه، هنگامی که ماهور دو می‌خوانیم در دو حالت می‌توانیم به نوا وارد شویم:۱) از گوشه داد هنگامی که این فیگور ملودیک را اجرا می‌کنیم بر روی نت (ر) ایست می‌کنیم .که شاهد درآمد دستگاه نوا است.
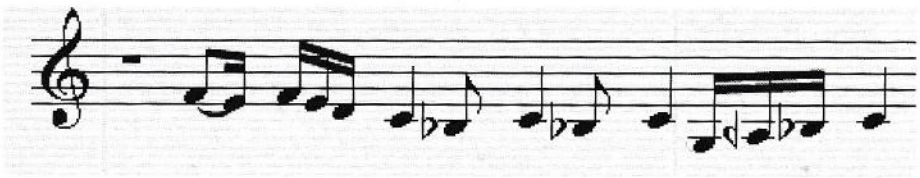
۲) از طریق گوشه فیلی و شکسته که به نت سل ختم می شود و نت سل شاهد درآمد نوای سل است.
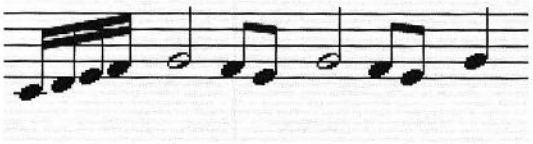
حال می‌توان از طریق همین نت سل گوشه دلکش و قرچه را اجرا کرد که حالتی شناخته شده است و به شور سل وارد می‌شود.

همچنین در حالتی دیگر می‌توان از نت سل به سمت بالای دسته ساز بر روی نت می‌کرن توقف کرد که شاهد سه گاه است.

گاه برخی از گوشه‌ها این توانایی را دارندکه خواننده را به دو یا چند دستگاه ببرند مانند گوشه رهاب که فرود آن می‌تواند نوا، اصفهان یا افشاری شود.

در تمامی نمونه‌های فوق اعتبار، عظمت و زیبایی آواز به گردش فیزیکی پرده‌ها و محاسبه‌های ریاضی میان آنها نیست، بلکه به چگونگی ورودها یا فرودهای ملودیک به دستگاه دیگر است که در زمان حاضر خواننده مرکب‌خوانی مانند استاد صدیف را از دیگر خوانندگان معاصرش جدا می‌سازد.

مرکز موسیقی بتهوون شیراز

تکنیک‌هایی دربیان شعر و حق ادای کلام:

در اینجا به دو نمونه از اجرای مناسب بیان کلمات در شعر اشاره می‌شود.نمونه نخست اجرایی از آقایان محمد رضا لطفی و محمد رضا شجریان در آواز بیات ترک با شعر هوشنگ ابتهاج (سایه) است.

بگذر شبی به خلوت این همنشین درد تا شرح آن دهم که غمت با دلم چه کرد

در این نمونه ، خواننده و نوازنده به محض رسیدن به کلمه "خلوت" چند ثانیه سکوت می‌کنند تا خلوت را به گوش شنونده برسانند که نشان از دقت آنان دارد. لیکن در نهایت شگفتی سال‌ها بعد نمونه دیگری از اجرای شعری با همین مضمون را با بی عنایتی نسبت به مفهوم آن همراه با تار داریوش پیرنیاکان اجرا می‌کند

خوش است **خلوت** اگر یار یار من باشد....

در نمونه‌ای دیگر، در گوشه قرایی دو روایت از شجریان وجود دارد. روایت اول مربوط به ۱۳۵٦ است که در واقع وی درس‌هایش را از استادان هم‌عصرش فرا می‌گرفته و آنها را همزمان اجرا می‌کرده است. در این روایت او دوبیتی‌ای را از باباطاهر در گوشه قرایی اجرا می‌کند: الهی آتش عشقم به جان زن ...

اگرچه ایشان به درستی از عهده اجرای آواز برآمده‌اند، لیکن این شعر مناسب با فرم ملودیک این گوشه نیست. زیرا قرایی گوشه‌ای است که تحریرهای بی‌شماری را با خود به همراه دارد. حدود بیست و چند سال پس از آن که شجریان از صورت به معنای برخی از گوشه‌ها چون قرایی راه می‌یابد، قرایی را با این شعر می‌خواند: غمم بی‌حد و دردم بی‌شماره... در اینجا بر روی کلمه "بی‌شمار" همان تحریرهای بی‌شمار گوشه قرایی خودنمایی می‌کنند که نشان از درک کامل ملودی گوشه و شعر مذکور توسط خواننده را به همراه دارد.

شیوه دیگری که بیانگر تبحرخواننده در اجرای آواز است، مناسب‌خوانی نامیده می‌شود.مناسب‌خوانی به دو مؤلفه شعر وموسیقی اشاره دارد:نخست شناخت بیان موسیقی، به این معنا که درانتخاب گوشه یا دستگاه مورد نظر دقت کافی به عمل آید تا متناسب با منظور خواننده باشد. سپس درانتخاب شعر باید دقت به عمل آید .به‌عنوان نمونه، هنگام مرگ درویش‌خان، سید حسین طاهرزاده که به مناسب‌خوانی شهرت داشت این شعر را با آواز اجرا کرد.

به وقت گل ستم باغبان نگر که برید همان درخت که بر شاخش آشیانه ما بود

در اینجا ، طاهرزاده برای بیان منظورش حتی در پایان مصرع دوم کلمه "است" را به "بود" تبدیل می‌کند.

Call of Honor

The Principles of Iranian Singing (Awaz)

Bahman Kazemi

Wahraz Pour Ahmad Gholamreza (Mehdi) Farahani

بتهوون
مرکز موسیقی بتهوون شیراز